

4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К., 2004. – 400 с.
5. Гриценко П.Е. Некоторые замечания о диалектной основе украинского литературного языка // Philologia slavica: К 70-летию академика Н.И. Толстого. – М., 1993. С. 284 – 294.
6. Карпенко Ю. О. Пропозиції до нового видання «Українського правопису» // Український правопис: так і ні: Обговорення нової редакції «Українського правопису». – К., 1997. – С. 130 – 131.
7. Крывіцкі А.А. Дыялекталогія беларускай мовы: Дапаможнік. – Мн.: Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
8. Матвіяс І.Г. Форми іменників III відміни в українській мові // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. К., 1971. – С. 152-170.
9. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. – К., 1998.
10. Мацюк Г.П. Кодифікація української мови в галицьких граматыках першої половини XIX ст. Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 2002.
11. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. К., 1995. – 296 с.
12. Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі по рэформе беларускага правапісу і азбукі. – Мн., 1927.
13. Семенюк Н.Н. Формирование литературных норм и типы кодификационных процессов // Языковая норма: Типология нормализационных процессов. – М., 1996. – С. 23 – 25.
14. Скапненка А. Кадыфікацыйныя тэндэнцыі ў беларускай і ўкраінскай літаратурных мовах XX ст.: тыпалогія і спецыфіка // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы. Мат. III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывізацый». – Мн., 2001. – С. 123 – 132.
15. Станкевіч Я. Змена граматыкі беларускага языка ў БССР. – Вільня, 1936.
16. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації). Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 2003.
17. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – Вид. друге, випр. і доп. – 824 с.
18. Цыхун Г. Арэальныя аспекты фарміравання славянскіх літаратурных моў. – Мн., 1993.
19. Цыхун Г. Дэфармацыі ў сістэме беларускай літаратурнай мовы ў гады гаталітарызму // Аняменне: з хронікі знішчэння беларускай мовы. – Вільня, 2000.
20. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів – Нью-Йорк, 1996.
21. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. – Чернівці, 1998. – 208 с.

Оксана Тищенко, к. філол. н.*

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 161.2.81'322.221.24

ЖЕСТОВА МОВА ГЛУХИХ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано лексикографічні праці в галузі жестової мови глухих. Основну увагу звернено на такі аспекти лексикографування, як якісний склад лексики (жестики); принципи укладання; характер і структура словникової статті, системність подання інформації тощо.

Жестова мова (ЖМ) – це автономна комунікативна система людей з вадами слуху, експлікативний бік якої має мануально-мімічну основу. Сьогодні загальновизнане існування **жестової мови (ЖМ)** як природного засобу комунікації **глухих і**

* © О. Тищенко, 2006

калькованого жестового мовлення (КЖМл) як мануальної маніфестації вербальної мови. Основна структурно-семантична одиниця ЖМ – жест – є аналогом *лексеми* (або *морфемі*). Жест має багатокомпонентну будову, яку становлять такі параметри, як *конфігурація, локалізація, характер руху, участь однієї чи двох рук, немануальний компонент*.

Дактильно-жестова мова в Україні є офіційно визнаною мовою глухих людей: її використовують як у побутовому спілкуванні, так і в навчанні, професійній діяльності тощо. У зв'язку з цим актуалізується лінгвістичне дослідження ЖМ, зокрема особливості її лексикографічної параметризації. Пропонуємо в цьому контексті огляд типових словників ЖМ з метою уточнення власної концепції словника української жестової мови глухих.

Сьогодні світовий досвід у галузі лексикографічної параметризації ЖМ репрезентований перекладними жестово-словесними й частіше – словесно-жестовими словниками національних жестових мов: британської, фінської, шведської, німецької, російської, української. Передусім зважатимемо на такі аспекти лексикографування, як якісний склад лексики (жестики); принципи укладання (тематичний, алфавітний за словом-еквівалентом, „алфавітний” за конфігурацією (конфігураційний) тощо); характер і структура словникової статті (переклад чи тлумачення, спосіб описання жесту, типи додаткової інформації, ілюстрації та ін.), системність¹.

„**Мова жестів глухих**” (1964 р.) Р. Краєвського [12] – це перше найповніше українське видання, присвячене опису жестового складу (жестики) ЖМ у вигляді посібника (усього описано більше 1500 жестів). Книжка складається з передмови, вступу, у яких автор описує структуру посібника, дає загальне поняття *мови жестів*, та п'яти розділів.

Розділ „Дактилологія і дактилографія” містить відомості про *дактилографічне мовлення дистантне* (дактилологію) та *контактне* (дактилографію, якою користуються сліпоглухонімі). „Характеристика міміко-жестикулярної мови” пропонує класифікацію жестів як одиниць ЖМ: це **виражальні рухи і жестові знаки**. Запропонована класифікація, хоч і потребує уточнення, є найповнішою на сьогодні диференційною схемою жестів за способом відтворення та джерелами номінації.

Розділ „Словник жестових знаків” і є безпосередньою лексикографічною частиною посібника. В основі **упорядкування жестового матеріалу** – принцип **конфігурації** (Краєвський уживає вислови „дактильне зображення букви А (Б, Н, У тощо)”, „дактильне зображення цифри 1 (2, 3, 4 тощо)”. Так, жестові знаки у словнику розміщені відповідно до дактильного зображення певної літери алфавіту (цифри), яке лежить у їх основі. Причому порядок дактильних зображень (конфігурацій) відповідає не порядку букв словесного алфавіту (А, Б, В, Г...), чи цифрового ряду (1, 2, 3...), а особливостям *поетапної зміни конфігурації долоні* (положення пальців): пальці, зібрані в кулак (конфігурація літери А) → розкрита долоня із зімкненими пальцями (конфігурація літери В) → розкрита долоня із розкритими пальцями (конфігурація цифри 5) → долоня із розкритими великим та вказівним пальцем і зігнутими рештою трьома в кулак (конфігурація літери Г) тощо. Зазначимо, що донедавна такий принцип упорядкування жестів був непоширений і більшість словників послуговувалися тезаурусним (тематичний) принципом.

Структура словникової статті:

1. Вербальний еквівалент жесту – слово („завуч”; „повстання”), група слів-синонімів („жалість, жаль”; „союз, колектив”); група слів зі спільною семою („обмін, обмінювати”;

¹ Оскільки відповідна термінологія не усталилася, користуватимемося традиційною лексикографічною (*словник, словникова стаття*), пропонуючи паралельно нові позначення, напр., *жестика* – сукупність жестів певної ЖМ.

„гордий, гордість, гордиться”); словосполучення („Червона Армія”); речення („приходьте до мене в гості”).

2. Графічне зображення виконання жесту людиною (не до всіх статей).

3. Вербальний опис виконання жесту, напр.: жестовий знак на дактильне зображення букви В (у нашій термінології: жест на основі конфігурації літери В – Т.О.) БРАК „(виробничий)” – *тильними сторонами кистевих суглобів кілька разів доторкаємось однією рукою до другої (вдаряємо їх одна об одну)*.

4. Додаткова (факультативна) інформація стосовно етимології жесту, сфери та ситуації його вживання, контексту тощо. Напр., до описаного жесту БРАК зазначена класифікаційна характеристика: *Жестовий знак штучний*; до жесту ЗНИЩИТИ наведено додатково вербальний еквівалент – фразеологізм: „розтираємо в порошок” і зазначено, що цей жест є *калькою* відповідного вислову (оскільки жест імітує *розтирання уявного об'єкта кулаком на долоні*).

Наступний розділ посібника – „Зразки вправ для перекладання” – репрезентує вербальні тексти, призначені для жестової інтерпретації. Завершує книжку обов'язковий для подібного видання „Алфавітний покажчик слів”.

Отже, незаперечна перевага аналізованого словника полягає в організації матеріалу таким чином, що дозволяє застосувати пошук жесту як за конфігурацією, так і за вербальним еквівалентом, що в багатьох інших словниках неможливо. Цінністю посібника є також найвичерпніша на сьогодні додаткова інформація: класифікаційний, етимологічний, дискурсний аналіз жестів саме української ЖМ. Тип словника можна визначити як жестово-словесний перекладний (з елементами тлумачення).

У 1968 р. українська дослідниця Н. Іванюшева опублікувала посібник „**Мимико-жестикуляционная речь**” [10] (як бачимо, йдеться про жестове мовлення – КЖМл, а не про жестову мову – ЖМ, хоча більшість жестів є спільними для КЖМл та ЖМ). Книжка має передмову, де вказано особливості миміко-жестикуляційного (у нашій термінології – жестового) мовлення. Розділ „Ручная азбука (дактилология)” після короткого пояснення презентує дактилологічні знаки, які відповідають буквам російського алфавіту. Розділ „Речевые жесты” містить тематичні рубрики: «Вспомогательные слова» (жестові еквіваленти слів «кто», «что», «где», «должен», «обязательно», «число», «год», «месяц»); «Существительные» (у його межах тематичні рубрики «Календарь», «Семья» тощо); «Прилагательные» та ін. Завершує книжку алфавітний покажчик. Словник репрезентує близько 450 жестів.

Відтак, **принцип укладання матеріалу – тематичний**. Важко сказати, чи це словесно-жестовий, чи жестово-словесний перекладний словник, оскільки жестові (репрезентовані фото) та відповідні вербальні одиниці в межах кожної теми розміщені в довільному порядку – слова не за алфавітним, жести не за конфігураційним принципом. **Структура словникової статті:** фото жесту (або дактилеми), вербальний еквівалент, вербальний опис виконання жесту (подано до переважної більшості жестів), напр.: фото жесту УСПИХ, словесні еквіваленти „Успех, достать” – *правой рукой в положении буквы „в” с чуть раздвинутыми пальцами делаем движение справа налево по ладони левой руки, постепенно сжимая правую руку в кулак*.

Перевагою словника є те, що крім основного слова-еквівалента, подеколи пропонуються синоніми: „критика (прения, дискуссия)” та слова, об'єднані спільною семою: „мечтать (мысль, идея), „выполнять (заполнено, полный)”.

Незаперечною є його зручність в опануванні жестовим складом КЖМл відповідно до певної тематики. Однак у структурі словникової статті, крім жесту, вербального еквівалента й опису, немає жодних додаткових відомостей, лексикографічна системність не простежується, тому доречніше назвати роботу словесно-жестовим перекладним посібником.

Останнім часом усе активніше поширюються електронні (звичайно відео-) версії навчальних посібників з жестової мови, зокрема й словників. „Український тематичний відеословник жестової мови” (одну з головних ролей у його створенні відіграла Н. Іванюшева) репрезентує відеоматеріали до 1800 жестів за рубриками: „Розділ 1. Займенники, прислівники, сполучники, прийменники”, де продемонстровано жестові еквіваленти слів „я”, „ти”, „навіщо”, „буде, майбутнє”, „якщо, мабуть, можливо”, зокрема аналітичних „може бути (припущення)”, „може бути (ствердження)”, „Розділ 2. Родинно-сімейна група” – „сім’я, родина”, „діти, дитинство” тощо.

Як і в попередній праці, лексичний матеріал у відеословнику організований за певними темами. Однак сумнівною видається логіка виокремлення й називання теми „Займенники, прислівники, сполучники, прийменники” (у складі якої, до речі натрапляємо на дієслова *є, існує*, прикметник *особистий* та ін.) і теми „Найбільш уживані слова” (до якої входять ті ж такі прийменники *над*, з тощо). Перевагою є наведення в словесному еквіваленті синонімів та слів спільної лексико-тематичної групи (української та англійською мовами), а також жестових відеотекстів-прикладів до кожної теми. На жаль, складною є процедура пошуку необхідного жесту чи слова (усереднені тем жодних принципів упорядкування жестових і лексичних одиниць немає). До трьох CD словника є додаток на у вигляді брошури [11]. Попри це, аналізована праця сьогодні є найавторитетнішою в Україні серед подібних видань.

Оригінальною є відеOVERсія „Словник жестової мови: церковна лексика”. Робота становить три відеоблоки: 1) низка жестів церковного вжитку, подана за алфавітно упорядкованими російськомовними словами-еквівалента з додаванням українськомовного слова-еквівалента; 2) низка тих самих жестів, поданих за українським варіантом слів-еквівалентів плюс російськомовний варіант слова; 3) зразки жестових відеотекстів: уривки молитов, служб тощо.

Словник CD „Жест. Відео” ТОВ „Республіканський навчально-науковий центр ДНП” [7] репрезентований відеофайлом (демонстровані „диктором” повторювані двічі окремі жести – еквіваленти слів, розміщені алфавітно за першою буквою слова-еквівалента: АВТОБУС, АПТЕКА...), який супроводжено графічним файлом (писемною формою слова-еквівалента). Жодної лексикографічної інтерпретації не дано.

В он-лайн працює сайт „Українська мова жестів”, який, російській мові жестів чи іншим, у тому числі й міжнародній мові .. не присвячується. Також він не стосується таких понять, як сурдопереклад чи калькуючий [у нашій термінології „калькований” – О. Т.] переклад, а тільки мові жестів” [20]. У цій передмові актуалізується диференціація понять ЖМ та КЖМЛ. Сайт містить жестові матеріали та їхні вербальні еквіваленти, а також правила організації жестового тексту. Призначення сайту – сприяти засвоєнню основних жестів для побутового спілкування чи перекладу початкового рівня.

Найновіший „паперовий” словник в Україні – це алфавітний словесно-жестовий перекладний (російською, українською та німецькою) „Лексикон жестов” донецького Центру для глухих. Крім передмови, списку використаних джерел тощо він має такі розділи: „Азбука” (дактильна), „Цифры», «Графические обозначения стрелками движений» і власне реєстру частину. Словникова стаття відповідає лексикографічним вимогам: порядковий номер, фото жесту, слово на його означення, назва синонімічного жесту, вербальне описання виконання жесту, інколи – вербальний текст-ілюстрація до жесту.

Проте принципи добору фактичного матеріалу, описані в передмові, на нашу думку, не виявляють специфіки саме жестової мови: автори проаналізували (за вербальними словниками) найуживанішу лексику *вербальної мови*, здійснили певну вибірку слів, а потім навели до них жести-еквіваленти.

Що стосується зарубіжного досвіду, то першим словником жестової мови на теренах Російської імперії можна вважати працю В.Флері „Глухонемые, рассматриваемые в

отношении к их состоянию и к способам образования, самым свойственным их природе”¹ 1835 р. [21] Окрім соціального, педагогічного, семіотичного аналізу цього явища дослідник пропонує лексикографічну основу параметризації ЖМ. Так, розділи XXI–XXV, XXVII репрезентовані додатками: „Приложение пантомимы к грамматической терминологии”, „Приложение пантомимы к отвлечённым понятиям” тощо, де автор наводить словесну назву поняття та словесне описання жесту на його означення, напр.: „*Имя существительное*. Правая рука, горизонтально открытая, ладонью вниз, полагается под левою, как будто-бы для того, чтобы служить ей подпорою”; „*Бог*. Указательный палец поднимается к небу, а взор опускается с почтением” та ін. Так, В.Флері дає тематичні групи жестів на означення граматичних понять, слів – прислівників та прикметників, географічних термінів, абстрактних понять тощо, а також числівників (з графічними ілюстраціями).

Крім цього автор пропонує надзвичайно цінне порівняльне описання жестів, якими користувалися неосвічені, неграмотні глухі, що не мали можливості спілкуватися з іншими глухими (зібраних Дежерандо), та жестів, власноруч зібраних у освічених та неосвічених глухих, які постійно користувалися пантомімою (жестовою мовою), тобто певною мірою унормованих одиниць. Так само здобутком є два зразки жестового перекладу молитви „Отче наш”: природною жестовою мовою та калькованим жестовим мовленням.

Отже, словниковий матеріал у додатках організований *тематично*, тип словника – *словесно-жестовий перекладний*. Структура словникової статті: порядковий номер, слово-еквівалент, словесне описання жесту. Відзначимо також дзеркальний спосіб подання порівнюваних жестів на парній та непарній сторінках. Як елементи лексикографічної метамови функціонують такі вирази, як *те саме*, *той самий знак*, *див. вище*, *див. №21* та ін. Загалом неоціненний лінгвістичний доробок В.Флері потребує детального, ґрунтовного аналізу, який, сподіваємося, попереду.

У 1950–70-і рр. значний внесок у вивчення російської ЖМ зробив Й. Гейльман, який найповніше на той час описав її особливості. У 1957 р. вчений опублікував «Ручную азбуку и речевые жесты глухонемых», а в 1970-х рр. – 5-томний словник «*Специфические средства общения глухих. Дактилология и мимика*» – найповнішу роботу цього напрямку в Росії як доповнене й перероблене видання попередньої праці [3]. Проаналізуємо його докладніше.

Книжка складається з п’яти частин: 1–4 – це власне словник „мовних жестів” (до речі, автор зазначає умовність назви „словник” вживаючи в наступних роботах термін (рос.) „жестарь”), 5 – монографія „Пальцевы та ручны знаки”.

У передмові автор розкриває загальні поняття жестової мови, актуальність створення словника, принципи добору жестового матеріалу. Так, метою роботи можна назвати найповніший опис ручної комунікації глухих, актуалізацію білінгвального зв’язку мовних сигналів – слова й жесту, уніфікацію „міміки” (ЖМ – О.Т.), підвищення культури мови сурдоперекладача.

Отже, словник називаємо дескриптивно-прескриптивним, вербально орієнтованим, оскільки за основу взято лексику, необхідну для адекватної роботи сурдоперекладача, словесно-жестовим перекладним (з елементами тлумачень, наведених відповідно до слів-синонімів). З цієї ж причини до словника не вміщено такі категорії жестів, як жести-терміни, діалектні жести (місцеві мовні жести – Й.Г.), жаргонна й вульгарна лексика (відповідно, й жести), складноскорочені слова, означені складанням двох чи більше жестів, власні імена, архаїзми.

Інструкція до словника (розділ „Как пользоваться книгой”) якнайбільше відповідає вимогам лексикографічного опрацювання мовного матеріалу порівняно з уже

¹ Тут і далі цитуємо відповідно до правопису сучасної російської мови.

аналізованими джерелами: автор висвітлює а) структуру праці; б) призначення; в) якість і склад реєстру; до створення й поповнення порівняно з попередньою працею автор вживає і вербальний підхід, і жестовий: це слова, які мають жестові аналоги: „автобус”, „агитация”, слова, які можуть бути перекладені, означені жестама: „архив”, „архитектор”; залучення слів-синонімів; жести-неологізми, комбіновані жести, уніфіковані жести міжнародного жестового фонду; г) структуру словникової статті; г) внутрішньословникову структуру: систему посилань (БЕДА. См. НЕСЧАСТЬЕ).

Наступні розділи – „Ручная азбука (дактилологія)”, „Правила дактилирования” дають повну інформацію про цю експлікативну систему (автор вказує на типові помилки, яких припускаються під час дактилювання).

Основна частина – „Жесты, их описание и иллюстрации к ним» є власне реєстраційною. Як ми зазначили, словник – **словесно-жестовий**, спосіб упорядкування реєстрових одиниць – **алфавітний** (на відміну від переважної більшості тезаурусних словників).

Словникова стаття має таку структуру:

1. Вербальний еквівалент жесту – слово (БЕГЕМОТ, БЕДА), група слів-синонімів (БЕДНОТА, БЕДНЯК); група слів зі спільною семою на означення синкретичних жестів (БЕЗОБРАЗИЕ, БЕЗОБРАЗНИК, БЕЗОБРАЗНЫЙ, БЕЗОБРАЗИТЬ; ВОРЧЛИВЫЙ, ВОРЧАТЬ). Не подано денуативних форм, назв осіб жіночої статі, зворотних форм (за відсутності жестового аналога) та ін.

2. Фото жесту (не до всіх одиниць) з додатковими графічними позначками характеру руху. Фото пронумеровані й споряджені відповідним словом-еквівалентом.

3. Вербальний опис жесту (БЕЖЕВЫЙ. *Показываются слитно жести КОРИЧНЕВЫЙ, СВЕТЛЫЙ, артикулируется данное слово; БЕДРО. Указательный жест*).

4. За необхідності – при багатозначному жесті – наводяться вербальні тлумачення кожного з окремих значень (БЕЗ... (БЕЗО..., БЕЗЪ...) ... 1. Предлог... 2. Приставка...; ГЛАДИТЬ. 1. В значении „выгладить утюгом”... 2. В значении «проводит по чему-нибудь»...; ГЛАВА. 1. В значении «голова». См. ГОЛОВА... 2. В значении «раздел книги». Показывается *одной рукой жест ЧАСТЬ...*). Жести-синоніми позначаються знаком * біля слова-еквівалента (АБАЖУР*)

Коли багатозначним є слово-еквівалент, і кожне зі значень має свій жестовий аналог, наводиться тлумачення кожного зі значень та вербальний опис виконання кожного жесту (АВТОМАТ. 1. Станок, выполняющий работу... 2. Аппарат, работающий с помощью... 3. Род стрелкового оружия...).

Неадекватним, на нашу думку, є таке подання багатозначного жесту: „ЛЕТЕТЬ. Показывается *общепотребительный образный жест, соответствующий характеру данного действия. Птица ЛЕТИТ; Самолёт ЛЕТИТ; Пыль ЛЕТИТ*”. Загальноживаний жест – це довільний, такий, що його використовують і глухі, і чуючі як вони це уявляють. Напевно, у переважної більшості людей уявлення про летіння птаха, літака й пилу різні. Тому наведене тлумачення неточне, недостатнє.

5. Вербальна ілюстрація, перев. з літературних джерел (БЕДНОТА, БЕДНЯК, БЕДНЫЙ... 2. Несчастный, жалкий... *Плохо бедняге. Не ест и не пьёт* (Н.А. Некрасов). Як бачимо, слово в ілюстрації не збігається з реєстровими, чим ще раз підтверджується умовність, приблизність вербальних еквівалентів).

„Словарь жестовых знаков” – останній розділ у 1–4 томах репрезентований нумерованим переліком слів-еквівалентів російською, а також англійською та французькою – офіційними мовами Всесвітньої федерації глухих.

Майже повним клоном описаної праці Й. Гейльмана (щоправда, без жодних посилань на нього) є словник „Книга жестов для неслышащих людей” автора-

укладача Р.Мариніної, яка зберегла навіть стилістику (майже сорокалітню) назв розділів, напр.: „Жесты, их описание и иллюстрации к ним» [14].

2001 року за ініціативи Московської міської організації ВОГ було видано тематичний словник жестової мови глухих Росії „**Говорящие руки**”, укладачем якого є Р.Фрадкіна [22]. Видання має такі розділи: передмова, вступ, умовні позначення, пальцева абетка, цифри, теми, алфавітний покажчик (російською та англійською мовами). Книга містить 1480 жестів – „еквівалентів слів, (словосполучень, понять) російської мови” кінця ХХ ст., організованих за 20-ма темами: „Знакомство”, „Дом”, „Школа” тощо (кожне російське слово має англійський еквівалент). До участі в доборі жестів залучено значну кількість носіїв природної жестової мови в Росії, що, безперечно, збільшує цінність праці.

Отже, **принцип укладання** фактичного матеріалу – **тематичний**. У межах кожної теми жести розміщені відповідно до алфавітного порядку російських слів-еквівалентів, напр., у темі „Интеллектуальная деятельность” порядок жестів такий: БЕСТОЛКОВЫЙ (muddle-headed), БОРОТЬСЯ (struggle, contend), ВНИМАНИЕ (attention), ВООБРАЖЕНИЕ (imagination, fancy) тощо.

Кожна **словникова стаття** репрезентована:

1. Фото жесту (одним чи кількома відповідно до структури) з додатковими графічними позначеннями характеру руху.

2. Вербальним еквівалентом (словом, словосполученням).

3. Вербальним описом.

4. Вербальним прикладом (довільний текст або цитата класиків російської літератури) напр., словникова стаття жесту, який відповідає слову „все” має такий вигляд: фото, ВСЁ (all, everything); описание: *Обе ладони уронить вниз пальцами*; пример: *Всё! разговор закончен!* (указування на конфігурацію не завжди дається, оскільки її можна визначити за фото).

5. Факультативно пропонується додаткова інформація, напр.: до статті ГАЛСТУК дано ПРИМЕЧАНИЕ: *В этом варианте жеста «галстук» есть ироничный оттенок*. До жестів-синонімів подекуди дано коментар, подекуди відтінки значень інтерпретують вербальні цитати-приклади.

На нашу думку, наведення лише єдиного слова-еквівалента до певного жесту збіднено репрезентує узусні можливості останнього (пор. зі вербальною інтерпретацією багатозначних, синкретичних жестів у Р. Красевського). Хоча це частково компенсується цитатним матеріалом, однак така тісна прив’язаність до вербальної мови теж обмежує виражальні можливості жесту. Бракує також етимологічних вказівок на мотивації виникнення зовнішньої сторони жесту (хоча це й не передбачено укладачем), подібних до роботи Р. Красевського. Немає також системи гіперпосилань (з указанням синонімів, антонімів, граматичних форм та ін.), що є необхідним у лексикографічній праці. Отже, словник Р.Фрадкіної є словесно- (російсько- та англійсько-) жестовим перекладним, незаперечними перевагами якого є вербальна багатомовність, наведення жестів-синонімів, високий естетичний рівень оформлення.

Покажчик жестів („Краткий словарь жестового языка”) на 200 одиниць у підручнику Г. Зайцевої [9] репрезентує найуживанішу в педагогічному процесі жестику.

Принцип укладання – **тематичний** (хоча сам автор відзначає певну умовність уміщення того чи іншого жесту до певної групи, напр., „Приветствие. Знакомство”, „Семья”, „Дом. Квартира”). Ураховано репрезентованість жестів за їхніми загальнокатегоріальними значеннями: предметність, ознака, дія, напр.: у темі „На отдыхе” містяться такі жести, як ЗИМА, ТЕАТР, ТАНЦЕВАТЬ, ВЕСЕЛЬИЙ.

Жести наскрізно пронумеровано у межах усього словника, тому швидко їхнє віднайдження забезпечено вказівником жестів у алфавітному порядку, де до кожного слова-еквівалента подано порядковий номер жесту.

Словникова стаття має:

1. Малюнок жесту.
2. Словесний еквівалент.

Незважаючи на обмежену інтерпретаційну спроможність, цей показник має значну змістову перевагу: у ньому Г. Зайцева диференціювала жести *КЖМл* як *кальки вербальної мови* та жести *РЖЯ* – „разговорного жестового языка” (або „русского жестового языка”, у нашій термінології – жестової мови (ЖМ)) як автономної комунікативної системи глухих. І хоча розділи «Что означают эти жесты» та «Жесты разговорного жестового языка» чисельно незначні, вони містять саме ті одиниці, які репрезентують специфіку жестової мови на відміну від калькованого жестового мовлення.

Це, наприклад, жести, які не мають слова-еквівалента у відповідній національній мові, а передаються описово: „вот оно что”, „не застать (ни дома, ни на работе)”, „жестовое имя (имя человека на жестовом языке)”, „не бояться сказать что-либо в глаза”, „подожди немного”, „меня это не касается”. Деякі подібні жести мають фразеологічні еквіваленти у вербальній мові: „на сердце кошки скребут”, „выбится из сил”.

У 2001 г. в Санкт-Петербурзі були видані навчальні посібники з жестової мови за авторства Г. Ігнатенко: програма курсу «**Специфические средства общения глухих**» додатком тематичного словника на 4300 жестов, які охоплюють різні сторони життя людини.

Докладно методику використання комп’ютерного сурдоперекладача в навчальному процесі описують Г. Птушкін та М. Гриф [15]. Створення сурдоперекладача зумовлене необхідністю паралельного перекладу вербальної мови засобами жестової мови та калькованого жестового мовлення (й дактилології) під час навчання. Основою системи візуального перекладу є словник (база даних) відеожестів, котрий може також застосовуватися поза системою, під час опанування учнями жестів на означення ключових понять вивчуваних дисциплін – інформатики, фізики, філософії тощо.

Управління процесу сурдоперекладу голосом. Розпізнавання вербальної мови здійснюється за допомогою системи „Горыныч”, загальна кількість слів у системі – близько 10 тис.

Склад і структура файлів баз даних. Основна база даних складається з двох частин: першу становить єдиний файл відеожестів (Temp.avi); друга забезпечує не лише зберігання даних, але й управління першою частиною бази даних (утримує інформацію про місцезнаходження, довжину окремого відеофайлу-жесту, близькість синонімів тощо).

Окрім бази слів та жестів, реляційна база має файли (бази) закінчень, зв’язок слів із закінченнями, зв’язок слів із синонімами, у словосполученнях, а також файли скорочень тощо.

Структура деяких файлів баз даних:

GESTURE.DB – база слів та жестів.

id: ідентифікаційний номер слова та відповідного жесту

Name: слово

Type: тип слова

First: номер першого кадру для жесту

Last: номер останнього кадру для жесту

Root: кількість символів від початку в корені слова

Root_End.DB – файл-зв’язка для забезпечення відношення „деякі – до деяких” з

базою закінчень

id_Word: ідентифікаційний номер слова

Ending: ідентифікаційний номер закінчення

тощо.

База жестів, таким чином, об'єднує жести а) цілих чисел (0, 1, 2... 80, 90... 300, 400... 100000000000); б) дактильної азбуки (без пунктуаційних знаків); в) еквіваленти слів, організовані за алфавітом (абажур... бронза... шантаж...); г) еквіваленти складів (аб, ас, аз... фо, фу...).

Названа праця має цінність швидше для вироблення принципів створення корпусу ЖМГ з погляду технічної організації роботи.

Білоруська дослідниця Л. Димскіс, використовуючи власну систему нотації жесту, створила посібник для вивчення жестової мови „**Изучаем жестовый язык**”. У ньому в межах кожної *теми* (традиційно: „Знакомство”, „Семья” і под.) запропоновано лексичний мінімум: тематична група слів та занотований жест-відповідник (без малюнка чи фото й без словесного опису виконання жесту). Однак, крім тематичної організації та нотації (що відповідає сьогодишнім уявленням про структуру жесту), аналізована добірка жестів ознак словника не має. Наприкінці є покажчик: подані в алфавітному порядку слова із зазначенням теми, де воно (і, відповідно, занотований жест) трапляється. Такий спосіб нотації можна використовувати у жестових словниках як аналог фонетичної транскрипції слова.

Саме такий підхід реалізовано у „**Svenskt teckenspråkslexikon**” – словнику шведської жестової мови (на 2968 жестів) [23]. На сьогодні це найорганізованіша системно лексикографічна праця в досліджуваній галузі, яка структурно є вдосконаленою версією словника Р. Краєвського.

Насамперед **будова словникової статті** (яка визначає і будову словника) має такий вигляд:

1. Нотація жесту – позначення спеціальними знаками конфігурації, локалізації, характеру руху описуваної одиниці.

2. Фото жесту (одне чи кілька відповідно до структури) з додатковими графічними позначеннями характеру руху.

3. Вербальний еквівалент (слово, група слів, словосполучення).

4. Вербальний опис виконання жесту.

5. Вербальний приклад (один чи кілька відповідно до кількості вербальних еквівалентів).

Відповідно, **принцип укладання** жестів – конфігураційний. Це дає можливість не лише віднайти жест за його значенням, але й дізнатися значення певного жеста за його найвиразнішою ознакою (хіремою) – конфігурацією. Так, це спонукає до подання на початку словника такого розділу, як ‘Handformsklasser’ – „алфавіту” конфігурацій, притаманних шведській жестовій мові. Розділ має вигляд таблиці, де послідовно подано назву **конфігурації**, її **символічне графічне позначення**, **малюнок руки у формі конфігурації-інваріанта**, (де необхідно – **малюнок руки у формі конфігурації-варіанта**), **номер сторінки**, де подано **перший із групи жестів, основаних на цій конфігурації**.

Наступні розділи містять пояснення щодо будови словникової статті, зокрема послідовно подано таблиці „алфавіти” із **назвами та символічними графічними позначеннями локалізації жесту, характеру руху**. Отже, якщо Р. Краєвський виокремив лише першу ознаку – конфігурацію – і за цим принципом розмістив жести у словнику, то в „Svenskt teckenspråkslexikon” ураховано всі хіреми. Наприкінці словника вміщено шведська дактильна азбука та вербальний покажчик жестів. Аналізованій праці бракує, на нашу думку, додаткової інформації про етимологію жесту, його варіанти, стилістичні особливості вживання, яка широко (хоча й не регулярно) представлена у Р. Краєвського і частково у Р. Фрадкіної. Словник є жестово-словесним перекладним.

Вважаємо за необхідне зупинитися на такій категорії словників, як **словники жестів різних культур** – американських жестів, арабських, японських тощо, де описують жести як кінетичні „супутники” чи „замінники” вербальної мови. Хоча система мови тіла (кінестетика) не входить у коло нашої зацікавленості, деякі принципи її

лексикографування можна використати для створення повноцінного словника жестової мови глухих.

Докладно аналізує цю категорію робіт Г. Крейдлін [13], формуючи засади „Словаря языка русских жестов” [4]. Науковець відзначає такі загальні риси наявних у світі жестових словників: свідоме орієнтування на практику повсякденного їх використання, у зв'язку з чим автори майже цілком ігнорують сучасні лексикографічні вимоги, зумовлені досягненнями в галузі лінгвістики, семіотики, теорії комунікації; нерозробленість метамови словників; низька інформативність.

Тому група авторів „Словаря языка русских жестов” обрала такі параметри для опрацювання російської мови тіла: словник є **тлумачним**, відповідає принципам внутрішньої і зовнішньої узгодженості, є системним і повним. **Добір жестового матеріалу** здійснено за принципом: жест відбиває відомості а) про світ; б) про ментальний стан комуніканта. **Словникова стаття** має структуру, найскладнішу з усіх, описуваних досі:

А. Вхід:

1. Схематичне зображення жесту.

2. Номінація [у нашій термінології – умовний вербальний еквівалент – Т. О.] (напр., **ПОЖИМАТЬ РУКУ**).

3. Тезаурусно-класифікаційна характеристика (Часть тела: РУКА, активный орган: РУКА, пассивный орган: РУКА).

Вхід може містити стилістичні ремарки.

Б. Інтерпретація.

1. Фізичний опис жесту [мається на увазі опис фізичного виконання, у нашій термінології – вербальний опис – Т.О.], який ураховує й „подовжувачі”, додаткові складові жесту – олівець, указка тощо.

2. Тлумачення – семантичний опис жесту, здійснений спеціально розробленою метамовою.

3. Коментар (мотивація, модифікації тощо).

4. Однослівна характеристика, напр. „**бить себя в грудь – УБЕЖДЕНИЕ**” [ця семантична зона також близька до вербального еквівалента – Т. О.].

5. Умови вживання.

6. Звуковий та мовленнєвий супровід (напр., до жесту **ПОКАЧАТЬ ГОЛОВОЙ: ай-яй-яй!**) [у нашому контексті це, можливо, мімічний, візуальний компонент, загальна поза, – Т. О.].

7. Супутні жести.

8. Звукові та мовленнєві аналоги, жестові аналоги (**показать язык=показать нос**).

9. Інші номінації та коментарі до них (напр., до жесту **ЗАТКНУТЬ УШИ: закрыть уши, зажать уши**).

10. Енциклопедичні та культурні відомості про жест.

11. Текстові ілюстрації (тексти класичної літератури та розмовної мови, у яких згадується той чи інший жест).

12. Фразеологія, де названо соціально та культурно значимі жестові фразеологізми, напр., **хлопнуть дверью, смотреть сквозь пальцы**.

Зрозуміло, що частина зазначених пунктів не прийнятна до лексикографічної інтерпретації жестової мови глухих, напр., мовленнєвий супровід тощо.

Як ми переконалися, лексикографічними прогалинами, як їх називає Г. Крейдлін, хибують і деякі словники жестових мов глухих. Основний недогляд, на нашу думку, – це відсутність *жестово-словесних тлумачних* словників – не перекладних, еквівалентних (хай навіть і проілюстрованих), а саме тлумачних [17; 18]. Адже обмеження інтерпретації жесту лише наявною в вербальній мові одиницею не дає можливості продемонструвати системний потенціал ЖМ, напр., дериваційний, семантичний тощо.

Отже, при укладанні словників жестової мови глухих обов'язково слід урахувати проблеми кількох рівнів: а) принципи добору матеріалу; б) принципи укладання; в) вибір типу словника, відповідно до цього розробити структуру словникової статті таким чином, щоб якомога точніше описати наявні зв'язки між жестами у ЖМ, між жестами та словесними еквівалентами (словами, словосполученнями, реченнями – вільно відтворюваними або усталеними), а також описати словесно усі можливі значення жесту (для чого слід розробити відповідну метамову), проілюструвати їх як вербально, так і наочним візуальним об'єктом – малюнком, фото, відео. Неоцінним матеріалом будуть етимологічні, культурологічні, стилістичні та ін. ремарки.

Література

1. Гейльман И. Ф. Ваш друг – жестика. – СПб., 2003. – 173 с.
2. Гейльман И. Ф. Знакомьтесь: ручная речь. – СПб. 2001. – 171 с.
3. Гейльман И. Ф. Специфические средства общения глухих. – С-Пб., 1970. – В 4-х т.
4. Григорьева С. А., Григорьев Н. В., Крейдлин Г. Е. Словарь языка русских жестов. – М.: Вена: Языки русской культуры, Wiener Slawistischer Almanah, Sonderband 49, 2001.
5. Дактилологія. / Електронний ресурс: www.panterra.com.ua.
6. Димскис Л. С. Изучаем жестовый язык. – Минск: НМЦентр, 1998. – 135 с.
7. Жест. Відео. – ТОВ „Республіканський навчально-науковий центр ДІНІТ” – CD. – Ч. 1, 2.
8. Жестовые языки // Энциклопедия «Кругосвет». – Central European University Regents, 2001. – www.rol.ru/
9. Зайцева Г. Л. Жестовая речь. Дактилологія. – М., 2000. – С. 37–38.
10. Иванюшева Н. В. Мимико-жестикуляционная речь. – К.: Реклама, 1968. – 290 с.
11. Иванюшева Н. В., Зуева С. М. Український тематичний відеословник жестової мови: Навчально-методичний посібник. – у 3 ч. – К., 2003.
12. Краевський Р. Г. Мова жестів глухих. – Київ: Радянська школа, 1964. – 219 с.
13. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
14. Маринина Р. Книга жестов для незлышщих людей. – Д.: „Издательство Сталкер”, 2004. – 320 с.
15. Птушкин Г. С., Гриф М. Г. Методика использования компьютерного сурдопереводчика в учебном процессе Института социальной реабилитации НГТУ: Учеб. пособие. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 1999. – 57 с.
16. Российский жестовый язык / Електронний ресурс: <http://www.deafmos.ru>.
17. Тищенко О. М. Концепція і принципи укладання „Словника української жестової мови глухих”. / Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2006. – Вип. 13. – С. 192–195.
18. Тищенко О. М., Кульбіда С. В. Українська жестова мова глухих як об'єкт лексикографічної параметризації / Лексикографічний бюлетень. – Київ, 2005. – Вип. 12. – С. 37–43.
19. Тищенко О. М. Українська сурдолінгвістика: зміст і перспективи дослідження // Мовознавство. – 2006. №4. – С. 54–59.
20. Українська мова жестів / Електронний ресурс: <http://signlanguage.ru>.
21. Флери В. И. Глухо-немые, разматриваемые в отношении к их состоянию и к способам образования самым свойственным их природе. – СПб., 1835. – 306 с.
22. Фрадкина Р. Н. Говорящие руки. Тематический словарь жестового языка глухих России. – М., 2001. – 597 с.
23. Svenskt teckenspråkslexikon. – Sveriges Dövas Riksförbund, 1997.